

ZAGREB, 21. - 22. 11. 2025.

V T R N Z K A  
▲ O I A ●

MEĐUNARODNA  
ZNANSTVENA  
KONFERENCIJA  
U ORGANIZACIJI  
ČASOPISA  
TRGOVI  
I INSTITUTA  
DRUŠTVENIH  
NAUKA IZ  
BEOGRADA

POSLEDICE

POUKE

INTERPRETACIJE

Međunarodna znanstvena konferencija  
"Nakon ratova: posljedice, pouke, interpretacije"  
Časopis Tragovi (Zagreb) i Institut društvenih nauka (Beograd)  
Zagreb, Srpski kulturni centar, Preradovićeve 21  
21. — 22. studenoga 2025.  
Izdavač: Srpsko narodno vijeće  
Za izdavača: Boris Milošević

Organizacijski odbor konferencije:  
Nebojša Blanuša (Sveučilište u Zagrebu)  
Stefano Bianchini (Sveučilište u Bologni, Bologna)  
Lea David (University College Dublin)  
Dejan Jović (Sveučilište u Zagrebu, predsjednik)  
Husnija Kamberović (Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo)  
Siniša Malešević (University College, Dublin)  
Irena Ristić (Institut društvenih nauka, Beograd)  
Dejan Stjepanović (University of Dundee, Dundee)  
Ondřej Žíla (Karlovy Univerzitet, Prag)  
Sekretar: Andrej Šimić (Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb)

Dizajn i prijelom: Parabureau / Igor Stanišljević, Tena Križanec  
Naklada: 80  
Tisak: Ars kopija

Konferencija je organizirana uz financijsku podršku Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Sadržaj je u isključivoj nadležnosti organizatora i sudionika i ni pod kojim se uvjetima ne može smatrati kao odraz stajališta Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina.

►►► **PROGRAM KONFERENCIJE** ◄◄◄

Časopis *Tragovi* (Zagreb) i Institut društvenih nauka (Beograd)

21. — 22. novembra 2025.

U prostorijama Srpskog kulturnog centra, Preradovićeve 21-23, Zagreb

Međunarodna znanstvena konferencija



**PETAK, 21. NOVEMBAR 2025.**

**09.00 — 09.15 Otvaranje konferencije**

- Pozdravne riječi: Dejan Jović (glavni i odgovorni urednik *Tragova*) i Irena Ristić (Institut društvenih nauka)

**09.15 — 10.00 Uvodno izlaganje**

- Siniša Malešević (University College Dublin): The Warrior Ethos and Nationalism before and after Wars

**10.15 — 11.15 Politička teorija sukoba**

MODERATOR: NEBOJŠA BLANUŠA

- Erika Harris: Loss of territory, loss of dominance, insecure identity: theorizing the 'shrunk' state
- Milan Podunavac: Rat i poredak shvaćen kontekstualno
- Marko Dašić i Stevan Nedeljković: Koncept "zrelosti (ripeness)" u teoriji pregovaranja: slučaj Kosova i Metohije

5

**11.15 — 11.30: Pauza**

**11.30 — 12.45 Rat simbolima**

MODERATOR: IRINA MASNIKOSA

- Marta Rajewska: Politika ratnih simbola u poslijeratnom javnom prostoru Sarajeva
- Karlo Mak i Senna Šimek: Devedesete u nazivima javnih površina u Zagrebu
- Miloš Vukelić i Milan Krstić: "Mi imamo Mekdonalds, a nema ga Split": brendovi kao sredstvo upravljanja stigmom na postjugoslovenskom prostoru
- Viktorija Ćurlin: Relative noncontemporaneity and reflexive nostalgia: the Monument to the Uprising of the People of Kordun and Banija in the postsocialist context

**12.45 — 13.00 Pauza**

### **13.00 — 14.00 Borba za sjećanje**

MODERATOR: SINIŠA MALEŠEVIĆ

- ▶ Mario Šimunković: Reinterpretacija sjećanja na Drugi svjetski rat na primjeru spomen obilježja od 1990. godine do danas u sjeverozapadnoj Hrvatskoj
- ▶ Ana Lasica: Prijeponi u pogledu kolektivnog sjećanja na Španjolski građanski rat: jesu li se “dvije zaraćene Španjolske” zaista pomirile?
- ▶ Dejan Milić: Reči podstrekavanja i pravljenja rata: političko govornništvo u postjugoslavenskim državama

### **14.00 — 15.00 Ručak**

### **15.00 — 16.00 Osjećaj pripadanja — ratni i postratni identiteti**

MODERATOR: NIKOLA VUKOBRATOVIĆ

- ▶ Vladimira Ilić i Miloš Rašić: Na kraju sveta, ali ne i van domovine: Srpska zajednica na Tasmaniji i odjeci ratova iz 1990-ih
- ▶ Sanja Roić: Ostati, otići, vratiti se. Talijani u Jugoslaviji nakon 1945.
- ▶ Milutin Živković i Ratko Minić: Procesi (de)integracija srpskog i bošnjačkog stanovništva novopazaraskog i peštorskog kraja (1912 — 1992)

### **16.00 — 16.15 Pauza**

### **16.15 — 17.15 Mirotvorni izazovi**

MODERATOR: DEJAN STJEPANOVIĆ

- ▶ Ana Dević i Peter Vermeersch: Memory Activism as Resistance to Nationalism in the Post-Yugoslav Space
- ▶ Valentina Otmačić, Ružica Jakešević i Siniša Tatalović: “Mir s tobom”: posljedice, pouke i tumačenja prevencije ratnog nasilja u Gorskom Kotaru '90ih.

### **17.15 — 17.30 Pauza**

### **17.30 — 18.30 Tranzicijske devedesete — srpska zajednica na postjugoslavenskom prostoru**

MODERATORICA: IRENA RISTIĆ

- ▶ Harry Hayball: Extremists, Moderates, and Puppets? Serbian Responses to Croatian Independence, 1990 — 91.

- ▶ Ondrej Žila: Sporna sjećanja: Poslijeratna reintegracija Sarajeva i njezine posljedice
- ▶ Nikola Puharić i Branka Vierda: Reinterpretacija rata na primjeru operacije Džep 93 i njenih posljedica

## **SUBOTA, 22. NOVEMBRA 2025.**

### **09.00 — 09.45 Uvodno izlaganje:**

- ▶ Stefano Bianchini (Univerzitet u Bologni): After the war. The European Union and Enduring Nationalism. The Roots of Never-Ending Instability

### **10.00 — 11.00 Rat kao geopolitička mogućnost**

MODERATOR: PETAR POPOVIĆ

- ▶ Dimitrije Teodosić: Uloga sukoba na postjugoslovenskom prostoru 1991 — 1999 u redefinisaju svetskog geopolitičkog poretka
- ▶ Mirko Savković: Turska i ratovi u bivšoj Jugoslaviji
- ▶ Wojciech Szczepanski: The realization of political and territorial objectives of Montenegro's on the eve of and during the First Balkan War: from short-term successes to tragic consequences. An attempt at new interpretation

7

### **11.00 — 11.15 Pauza**

### **11.15 — 12.15 Raspad SFRJ — mijene znanstvenih paradigmi i pravna praksa**

MODERATOR: DEJAN JOVIĆ

- ▶ Irena Ristić: Od simplifikacije ka razumevanju složenosti: Promene naučnih interpretacija o dezintegraciji Jugoslavije
- ▶ Predrag Zima: Pravni okvir statusa manjina i njegov utjecaj na odnose prije, za vrijeme i nakon oružanih sukoba
- ▶ Davor Trlin: Od partikularizma do demokratskih standarda: analiza uloge međunarodne zajednice u postkonfliktnoj reformi pravosuđa u okviru bosanskohercegovačkog ustavnog prava

### **12.15 — 12.30 Pauza**

## **12.30 — 13.45 Ekonomija oblikovana ratom**

MODERATOR: JOSIP LUČEV

- ▶ Mikhail M. Lobanov i Ekaterina Entina: Economic Consequences of the 1999 bombing of Yugoslavia
- ▶ Nikola Baković: Između sjećanja na rat i pripreme za rat. Bojišni turizam u socijalističkoj Jugoslaviji i suvremenoj Srbiji i Hrvatskoj
- ▶ Marijana Maksimović: Nakon ratova: uloga države u ekonomskom rastu

## **13.45 — 14.45 Ručak**

## **14.45 — 15.45 Upravljanje kolektivnim ratnim memorijama**

MODERATOR: VINKO KOROTAJ DRAČA

- ▶ Jasna Dragović Soso: The Failure of Official Truth Commission Projects and the “Memory Turn” in Transitional Justice
- ▶ Ivan Ristić: Uloga srpskih intelektualaca u kreiranju slike Bugara kao “arhineprijatelja” posle prvog svetskog rata
- ▶ Dimitrije Matić: Neprijatelji i/ili saveznici: memorijalizacija srpsko-američkog ratnog iskustva 1999 — 2020.

8

## **15.45 — 16.00 Pauza**

## **16.00 — 16.45 Protiv rata**

MODERATOR: IVO GOLDSTEIN

- ▶ Bogdan Dražeta: Uticaj rata na međuetničke odnose u Mostaru
- ▶ Boris Postnikov: Tipologija postjugoslavenske antiratne književnosti
- ▶ Vinko Korotaj Drača: Nostalgija, zazor i estrada: glazba kao polje alternativne “kulture sjećanja” na socijalističku Jugoslaviju

## **16.45 — 17.15 Završne riječi organizatora**

**PETAK, 21. NOVEMBRA 2025.**

**UVODNO IZLAGANJE**

**Siniša Malešević (University College Dublin): The Warrior Ethos and Nationalism before and after Wars**

In popular imagination, nationalism is often closely linked to the battlefield, with combatants seen as driven by a profound sense of patriotic duty. From the armies of the French Revolution and the two world wars to contemporary conflicts in Ukraine, Gaza, Myanmar, and Sudan, nationalism is frequently portrayed as the primary motivator for fighting. This presentation challenges such simplistic assumptions, arguing that nationalism plays only a marginal role within the combat zone. In most cases, the warrior ethos is not directly connected to nationalist ideas or practices. Rather, the majority of fighters are motivated by a sense of moral obligation and emotional attachment to their immediate, micro-level groups. This is not to suggest that nationalism is irrelevant in violent conflicts and after wars. On the contrary, nationalist ideas and practices permeate the organisational and ideological structures of the broader social world. I contend that nationalism is chiefly generated and sustained within civilian institutions and other spheres of civilian life. The presentation also focuses on the aftermath of wars and the role veteran organisations play in the reproduction of nationalism.

9

**PANEL 1: POLITIČKA TEORIJA SUKOBA**

**Erika Harris (University of Liverpool): Loss of territory, loss of dominance, insecure identity: theorizing the 'shrunkened' state**

In the huge repositioning of borders after the disintegration of Czechoslovakia, Yugoslavia and the Soviet Union, some ethno-nations changed from a position of dominant ethnic groups within larger multinational states and regions to dominance in a much smaller state, here referred to as '*shrunkened*' state. The obvious examples are

Russia and Serbia, Hungary after the First World War and arguably the Czech Republic. The starting point is that shrinking territory and shrinking regional relevance, as well as dramatically changed intra- and inter-state environment must impact on the construction of a new national identity, including foreign policy of the thus diminished state. While kin-state activism partially addresses the issue by seeking to 'stretch' the nation beyond the state boundaries to territories where co-ethnics live, it does not explain aggression and violence that is unleashed by attempts at repossession of the lost territory and recovery of the previous political status. I explore classical theories of nationalism which, I argue, are ill equipped to grasp the complexity of the interplay between insecurity and aggression that motivate these attempts. The present contribution seeks to contribute to theoretical interpretation of shrunken state for studies of nationalism, using Serbia and Russia as examples. I will therefore consider several other factors — collapse of international system, ontological insecurity, the existential nationalism and historical resentment — to complement the simplicity of explanations which have mostly focused on ethnic nationalism and authoritarian leaders. This contribution is a part of the ongoing project into the dilemma of nationalism in Central and Eastern Europe, published at the end of 2025.

### **Milan Podunavac (Univerzitet Donja Gorica): Rat i poredak shvaćen kontekstualno**

Rad je podjeljen u tri dela. U prvom izdvaja se nekoliko snažnih normativnih mjesta o odnosu rata i poretka u istoriji političkih ideja (Tukidid, Makijaveli, Konstan, Ferero). U drugom analizuju se politički učinci tri moćna negativna nasleđa (rat, diktatura, nacionalizam) koji oblikuju uspostavu i političku konsolidaciju novih država na prostoru bivše Jugoslavije. Politički učinci analizuju se u odnosu na kategorije poretka, prirodu režima moći i dominirajuće legitimacijske formule. U zaključnom dijelu demonstrira se kontekstualna analiza Hrvatske i Srbije.

## Marko Dašić i Stevan Nedeljković (Univerzitet u Beogradu): Koncept “zrelosti (ripeness)” u teoriji pregovaranja: slučaj Kosova i Metohije

Koncept zrelosti (*ripeness*), delo Vilijama Cartmana (William Zartman), jedan je od najuticajnijih teorijskih okvira za analizu rešavanja sukoba pregovorima. U svojoj osnovi je preskriptivan te se analitički može koristiti u sporovima koji nisu rešeni, dok je svoju postojanost dokazao na brojnim istorijskim slučajevima (izraelsko-arapski sukobi, kiparsko pitanje, spor Indije i Pakistana itd.) Osnovna pretpostavka uspešne primene koncepta ukazuje da pregovori mogu biti delotvorni kada strane u sukobu prepoznaju postojanje “uzajamno iscrpljujućeg ćorsokaka” (*mutually hurting stalemate* — MHS), situacije u kojoj nijedna strana ne može ostvariti maksimalističke ciljeve, dok nastavak sukoba donosi visoke rizike. Osim toga, Cartman naglašava važnost “spremnosti” (*readiness*), čiji su gradivni činioci postojanje političke volje za kompromisom, odnosno uverenje sukobljenih strana da je sporazum moguće postići.

U ovom radu istražujemo primenljivost koncepta zrelosti na slučaj Kosova od 1999. godine i pregovora u Rambujeu, do 2023. godine, kada je ostvarena saglasnost o sadržaju “Ohridskog sporazuma”. Osim analize stavova strana u pregovorima, posebna pažnja biće posvećena identifikaciji i analizi spoljnih faktora i aktera u procesima pregovora između Beograda i Prištine. Težićemo odgovoru na osnovno istraživačko pitanje: *Kako slučaj Kosova osporava ili potvrđuje ispravnost Cartmanovog koncepta zrelosti u kontekstu etničkih sukoba i sporova oko suvereniteta i teritorijalnog integriteta?* U istraživanju polazimo od osnovne pretpostavke da za razliku od drugih sukoba u kojima je koncept zrelosti već primenjivan, pregovori između Srbije i Kosova pokazuju da spoljašnji podsticaji i prepreke mogu nadomestiti efikasno prepoznavanje “uzajamno iscrpljujućeg ćorsokaka”.

11

Empirijski deo rada fokusira se na tri ključne studije slučaja: a) pregovore u Rambujeu 1999. godine, b) pregovore u Beču 2006. godine i c) pregovore kojima posreduje Evropska unija od 2011. godine do danas.

Početkom 1999. godine, Srbija nije smatrala da se nalazi u bezizlaznoj situaciji, dok su spoljašnji faktori, pre svega pretnja NATO intervenci-

jom, kreirali percepciju zrelosti za deo kosovskih Albanaca. Neuspeh pregovora u Rambujeu doveo je do vojne intervencije protiv Srbije i drastičnih promena na terenu. Druga studija slučaja ispituje “zrelost” za pregovore u Beču 2006. godine, vođene pod pokroviteljstvom izaslanika Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, Martija Ahtisarija. Nedostatak “spremnosti” na kompromis i udaljenost pozicija pregovaračkih strana, ponovo su doveli do rešenja oblikovanog, prevashodno, ulogom treće strane. Dokument kojim su ishodovali Bečki pregovori postao je platforma za proglašenje kosovske nezavisnosti, iako bez potvrde tela iz kojeg je mandat za posredništvo UN potekao, Saveta bezbednosti UN. Poslednja studija slučaja obuhvata tehničke i političke aspekte EU posredništva koje je započeto 2011. godine, sa posebnim naglaskom na analizu ključnih dokumenata prositeklh iz procesa pregovora (dokumenti prihvaćeni 2013, 2015. i 2023. godine).

Rad u osnovi doprinosi teorijskim raspravama o primenljivosti koncepta zrelosti u kontekstu dugotrajnih etničkih sukoba i pregovora o suverenitetu i teritorijalnom integritetu. Takođe, pruža dodatne uvide u dinamiku pregovaračkih procesa na Balkanu i ulogu međunarodnih aktera u njihovom oblikovanju.

12

## **PANEL 2: RAT SIMBOLIMA**

### **Marta Rajewska (Adam Mickiewicz University of Poznan): Politika ratnih simbola u poslijeratnom javnom prostoru Sarajeva**

Praksa kojom ću se baviti u radu, po srpskom antropologu Ivanu Čoloviću, možemo nazvati politikom simbola. Utječe ona na materijalno i društveno tkivo grada, pretvarajući ga u ideološku tvorevinu pomoću estetskih instrumenata. Za razumijevanje političkog procesa je bitno kako simbolizam ulazi u politiku, kako akteri na političkoj sceni svjesno i nesvjesno manipuliraju simbolima i kako se ova simbolička dimenzija odnosi na materijalne temelje političke moći. Ovaj model, zasnovan na odnosu političkih akcija i simboličkih činova — prisutnih u javnom prostoru i u obliku simbola — artefakata monumentalne umjetnosti, spomen-ploča, imenovanja mjesta ili arhitekture — može se prilagoditi analizi sistema ratnih simbola u javnom prostoru glavnog grada Bosni i

Hercegovini, Sarajeva. Politika simbola vezana je za njihovo “skladište” koje se sastoji od “panteona heroja”, mjesta i zgrada. A moć nad ovim simbolima i učešće u ritualima ili ritualima koji se s njima odvijaju često postaju važan događaj koji konstituira tu moć. Cilj ovoga rada je pokazati na izabranim primjerima kakvu ulogu imaju ratni simboli u poslijeratnom javnom prostoru Sarajeva. Tvrdim da takvi simboli i održavani oko njih rituali, ali i politički diskurs, utiču na kolektivno pamćenje društva.

**Karlo Mak (Gimnazija Antun Gustav Matoš, Samobor) i Senna Šimek (Sveučilište u Zagrebu): Devedesete u nazivima javnih površina u Zagrebu**

Imenovanje ulica, trgova i parkova po osobama i događajima iz prošlosti pokazatelj je vrednovanja određene povijesne baštine te daje kolektivnom pamćenju prostornu dimenziju. Ne govori toliko o prošlosti, koliko služi sadašnjosti tako da legitimira aktualni politički režim. Odabirom lokacije za pojedini hodonim u prostornoj strukturi grada te duljinom ulica ili površinom trgova i/ili parkova pokazuju se odnosi moći. Logika nalaže da centralna lokacija odgovara središnjem položaju neke osobe ili događaja u službenom državnom narativu. Sličnu funkciju imaju duljina i prometna opterećenost pojedinih ulica te veličina trgova i parkova. U kolopletu svih tih obilježja, oblikuje se prostorni identitet grada i pojedinih gradskih četvrti. Okvir službenog narativa o devedesetima u Hrvatskoj uspostavljen je usvajanjem Deklaracije o Domovinskom ratu 2000. godine. Tim je dokumentom ojačano jedinstveno i jednoobrazno tumačenje ratnih događanja te su uspostavljene njegove dominantne točke: stoljetne težnje hrvatskog naroda za državom, obrambeni i oslobodilački karakter rata te heroiziranje vojnih veterana kao ključnih figura koje su u ratu ostvarile stoljetne hrvatske težnje za državom. Unutar toga okvira nema mjesta za kritičku evaluaciju rata i drugačija sjećanja. Danas u Zagrebu postoji 76 ulica, trgova i parkova nazvanih po događajima i osobama vezanim uz *Domovinski rat*. Dvotrećinska većina tih javnih površina imenovana je po poginulim braniteljima, što prati liniju Deklaracije. S druge strane, mala duljina i prometna marginalnost tih ulica sugeriraju da je simbolička važnost branitelja u službenom narativu ipak sporedna. Naime, ulice koje su

posvećene ključnim političkim figurama iz toga vremena, poput Gojka Šuška, duže su i prometnije čime nose veću simboličku težinu. Istovremeno, površinom najveći trg u Zagrebu koji se tiče devedesetih nosi ime Franje Tuđmana, ponovo naglašavajući ulogu vojno-političkog vrha režima devedesetih. Nasuprot tome, osobe koje su predstavljale političku opoziciju ili su bili antiratni aktivisti dobivaju nesrazmjerno manje prostora. Njihove su ulice kraće i manje značajne, a u prostornoj strukturi grada periferne. Na primjer, ulica posvećena Milanu Mladenu nalazi se u blizini zagrebačkog odlagališta otpada, što odražava marginalizaciju antiratnih glasova i podupire tezu o tome da je rat u narativu o devedesetima mnogo važniji od mira. Imenovanje javnih gradskih površina ne predstavlja tek bezazleno komemoriranje osoba i događaja iz prošlosti. Njime se intencionalno oblikuje narativ o prošlosti, uspostavlja hijerarhija osoba i događaja te legitimira aktualni politički režim. Diskurs o devedesetima ispisan zagrebačkim javnim površinama uspostavlja centralnu važnost državnog političkog vrha (Franjo Tuđman i Gojko Šušak), poginulih hrvatskih veterana i vojnih jedinica u kolektivnom pamćenju. Politička opozicija i antiratne ideje su marginalizirane, dok prostor za žrtve nehrvatske nacionalnosti uopće ne postoji.

**Miloš Vukelić i Milan Krstić (Univerzitet u Beogradu): “Mi imamo Mekdonalds, a nema ga Split”: brendovi kao sredstvo upravljanja stigmom na postjugoslovenskom prostoru**

Ratovi devedesetih doveli su do parcijalne izolacije većeg broja država nastalih raspadom nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, uz dubinsku stigmatizaciju pojedinih država poput Srbije, te u nešto blažoj formi i Crne Gore, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Pod pojmom stigmatizacije najčešće se podrazumeva sadejstvo procesa etiketiranja, stereotipizacije, izdvajanja, oduzimanja statusa i diskriminacije (Link and Phelan 2001). Istraživanja stigme su iz sociologije, gde ih je konceptualizovao Erving Gofman (1963), preneti i na teren međunarodnih odnosa početkom ovog veka, uz osnovnu premisu da i države mogu biti stigmatizovane u međunarodnom društvu, baš kao što pojedinci u ljudskim društvima (Zarakol 2011, 2014; Adler Nissen 2014a, 2014b).

Osnovna karakteristika stigme jeste njena upornost, dugotrajnost i činjenica da je teško prevazići je jednom kada je uspostavljena. Stoga se može konstatovati da je stigma koja je generisana jednoj državi tokom ratnih sukoba jedna od osnovnih posledica sukoba. Uzimajući u obzir da je do sada svega nekoliko radova posvećeno stigmatizaciji država bivše Jugoslavije, i to mahom nekim užim aspektima ovog procesa (Rivera 2008; Cox 2012; Vico 2022; Krstić 2022, 2025), postoji potreba da se prodube naučna istraživanja u ovom domenu. Ovaj rad nastoji da doprinese korpusu radova o stigmatizaciji postjugoslovenskog prostora usmeravajući se na procese upravljanja stigmom, odnosno kako su države na ovim prostorima pokušavale da se oslobode stigme devedesetih godina.

Istraživanja upravljanja stigmom u međunarodnim odnosima mahom su stavljala naglasak na to kako države nastoje da prevaziđu stigmatu kroz promene u svojoj politici, aktivnu javnu i kulturnu diplomatiju, razvoj potencijala u drugim oblastima, kompromisima, prebacivanjem odgovornosti na druge aktere... Međutim, u naučnoj literaturi nije dovoljno pažnje posvećeno ulozi brendova u upravljanju stigmom. U ovom radu se tvrdi da su globalni brendovi i njihovo dovođenje na postjugoslovenski prostor bili važni za upravljanje stigmom. Osnovni teorijski razlog zbog kojeg su brendovi važni za prevazilaženje stigme leži u činjenici da je za prevazilaženje stigme veoma važan sopstveni osećaj stigmatizovanosti, odnosno da je emotivna reakcija na stigmatu jedan od važnih elemenata za njeno postojanje (Link et. al. 2004), iako ovaj kriterijum mnogi teoretičari olako ispuštaju iz vida.

15

U radu se analiziraju studije slučaja uloge brendova u upravljanju stigmom u Srbiji i Hrvatskoj od 1990ih godina, pa do danas. Najpre se vrši analiza uloge brendova u širem narativu popularne kulture (još početkom devedesetih su beogradski navijači ponosno isticali kako oni imaju Mekdonald restoran, "a nema ga Split"), kako bi se ukazalo na značaj brendova kao simbola ponosa i prihvaćenosti za građane ovih država. Potom se vrši analiza diskursa političara koji su pokušavali da dolazak određenih brendova u ugostiteljstvu, trgovini, modi i na drugim poljima predstave kao bitan element ponosa i svojevrsnu potvrdu prihvaćenosti svoje države u međunarodnim odnosima. Konačno, kroz

fokus grupe različite starosne dobi se testira koliko je dolazak određenih brendova uticao na percepciju o (ne)prihvaćenosti određene države u svetu i na osećaj stigmatizacije kod njenih građana.

**Viktorija Ćurlin (Zagreb): Relative noncontemporaneity and reflexive nostalgia: the Monument to the Uprising of the People of Kordun and Banija in the postsocialist context**

In this paper I will examine a revival of commemorations of the People's Liberation Struggle (PLS), active in the Yugoslav theatre of the Second World War, and analyse the characteristics of memory politics which have instigated and shaped these commemorations. I will use as a case study the Monument to the Uprising of the People of Kordun and Banija, erected in 1981 on the summit of Petrova Gora. The monument has undergone profound transformations in its symbolic and other functions, reflecting wider socio-political changes of the past four decades.

16

The monument was commissioned as part of a wider state-sponsored renaissance in commemoration of the PLS during the 1980s, reinforcing the legacy of wartime multi-ethnic collaboration as the foundational narrative of the Yugoslav federation. In the 21st century the monument has gained renewed attention from various progressive organizations. Groups such as the Association of Antifascist Fighters and Antifascists of Croatia (SABH), the Youth Initiative for Human Rights (YIHR), and the Serbian National Council (SNV) have organized commemorative events at the site, while artists and activists have incorporated it into exhibitions, documentaries, and performances, reviving its significance as a node of collective memory.

Memory politics of recent PLS commemorations at Petrova Gora stake a claim to an alternative “historical remembrance,” in the sense elaborated by Jay Winter. Here the monument arises as not merely emblematic, but constitutive of said memory politics. Drawing on the work of David Gross, I posit that it is a site of “relative noncontemporaneity,” which is to say a relic fundamentally severed from the past it represents, but retaining vitality in contemporaneous politics owing to an infusion of fresh meaning that builds on the lost past. This separa-

teness constitutes the final analytical angle, which is that the historical remembrance construed through revived commemorative practices is a case of nostalgia, namely of the “reflexive” kind, borrowing from Svetlana Boyd’s distinction between restorative and reflexive nostalgia.

I will analyse a gamut of commemorative events, restoration initiatives, and cultural productions related to the Petrova Gora monument in the 21st century. Among these are exhibition catalogues, publications on the work of the monument’s designer Vojin Bakić, reports about commemorations in both print and visual media, material on the 2014 commemoration held on the International Day Against Homophobia and Transphobia, and ethnographic fieldnotes to be taken during the May 2025 commemoration.

Persisting negative attitudes towards the socialist period in mainstream Croatian politics, and foundational narratives of nationhood underpinning them, have left the legacy of socialist Yugoslavia ripe for the taking, so to say. Its physical heritage has recently been claimed by marginal political forces. The reflexive nature of nostalgia fuelling their alternative politics holds promise that the monuments to PLS — and the socialist past more broadly — can be harnessed into progressive and emancipatory politics, in contrast to the conservative, restorative nostalgia which defines the dominant nationalist political imaginary in Croatia.

17

### **PANEL 3: BORBA ZA SJEĆANJE**

**Mario Šimunković (Sveučilište u Zagrebu): Reinterpretacija sjećanja na Drugi svjetski rat na primjeru spomen obilježja od 1990. godine do danas u sjeverozapadnoj Hrvatskoj**

Neslužbena politika sjećanja na Drugi svjetski rat u javnom prostoru nakon 1990. godine prešutno je tolerirala gotovo sve čemu su spomen obilježja što se odnose na Narodnooslobodilačku borbu bila izložena: rušenju, uništavanju, oskrvnjivanju, oštećivanju, premještanju, ukla-  
njanju, pohranjivanju u muzeje, zapuštanju i svim varijacijama. Ponekad su spomen obilježja uklanjana po nalogu općinskih i gradskih

vlasti, a kod uklanjanja, uništavanja i krađa spomen obilježja, gdje je počinitelj bio nepoznat, policija je rijetko kad pronašla počinitelja.

Savez antifašističkih boraca (i antifašista Republike) Hrvatske proveo je istraživanje o spomen obilježjima NOB-a u Hrvatskoj i ustanovio je da je, prema nepotpunim podacima, od 1990. do 2000. godine srušeno, oštećeno, oskvrnuto ili uklonjeno od pogleda 2.964 spomen obilježja među kojima su 731 spomenik i druga spomen obilježja od velike umjetničke i kulturno povijesne vrijednosti i 2.233 različitih spomen obilježja koja predstavljaju uz pijetet prema žrtvama i humanističke vrijednosti za lokalne sredine, za obitelji, za potomstvo. Prostor sjeverozapadne Hrvatske nije značajno odudara u rezultatima istraživanja od ostatka Hrvatske. Ipak, istraživanja koja su tad provedena su manjkava, a primjerice u Krapinsko zagorskoj županiji nije popisana niti polovica spomen obilježja.

18

Prostor sjeverozapadne Hrvatske kroz čitavo razdoblje trajanja rata nije bio izložen (značajnim) ratnim razaranjima niti sukobima, a rat je ipak bio povod za uklanjanje spomen obilježja. Pod prostorom sjeverozapadne Hrvatske podrazumijevaju se: Grad Zagreb, Zagrebačka županija, Krapinsko-zagorska županija, Varaždinska županija, Koprivničko-križevačka županija i Međimurska županija.

Na tom području gdje većinski žive Hrvati glavni uzrok uklanjanja i oskvrnjivanja spomen obilježja bio je dvojak, s jedne strane to je bio "obračun" s ideologijom i nasljeđem narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, a s druge strane obračun sa spomen obilježjima posvećenim Srbima i onima koji su tako okarakterizirani zbog čega su stradala i spomen obilježja koja s Drugim svjetskim ratom ni Srbima nisu ni imala veze.

U izlaganju će biti napravljena analiza stanja, odnosno uklanjanja i devastiranja spomen obilježja na temelju rezultata terenskog i arhivskog istraživanja autora na primjeru grada Zagreba i Krapinsko zagorske županije čime će se pokazati da je rušenje antifašističkih spomenika bilo značajno većeg opsega nego što je to prikazano u knjizi o srušenim spomenicima. Ta analiza će bitno dopuniti sada već zastarjele podatke

o srušenim, oštećenim, oskvrnutim ili uklonjenim spomen obilježjima na tom prostoru. U izlaganju će biti analizirana različita mjesta sjećanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj kroz odabrane primjere spomenika koji su nastali kao sjećanje na stradale u Drugom svjetskom ratu koji su podizani od kraja drugog svjetskog rata do danas. Pritom neće biti obrađeni odabrani primjeri isključivo spomen obilježja koja su podizana do 1990. godine, nego i ona nastala nakon 1990. godine do danas čime ćemo vidjeti kako se danas (re)interpretira Narodnooslobodilačka borba, odnosno Drugi svjetski rat.

**Ana Lasica (Sveučilište u Zagrebu): Prijepori u pogledu kolektivnog sjećanja na Španjolski građanski rat: jesu li se “dvije zaraćene Španjolske” zaista pomirile?**

Španjolski građanski rat (1936. — 1939.) predstavlja kolektivnu traumu španjolskog društva zbog velikog broja žrtava i osoba koje su morale napustiti Španjolsku. Malo je bilo obitelji koje su mogle reći da im u ratu nije nitko stradao. Uslijedilo je razdoblje od trideset i šest godina Francove diktature, tj. frankizma. Frankizam je termin koji označava povijesno razdoblje diktature, ali i Francovu političku filozofiju, tj. ideje koje je podrazumijevao njegov režim. Pod tim se najviše misli na tradicionalni koncept Španjolske koji se temeljio na idealizaciji prošlosti španjolske nacije, kao i na idealizaciji samog Franca kao osobe koja omogućuje mir i jedinstvo Španjolskoj i Španjolcima štiteći tradicionalnu Španjolsku od vanjskih i unutarnjih neprijatelja. Stoga je mit o miru bio temelj frankizma, tj. način na koji je država u tom razdoblju razumijevala samu sebe. Franco je bio odgovoran jedino Bogu i španjolskoj povijesti. Ta povijest je u potpunosti odbacivala liberalno nasljeđe iz 19. stoljeća koje je prema Francu bilo odgovorno za propast španjolskog imperija, kao i za anarhiju u vrijeme Druge Španjolske Republike zahvaljujući kojoj je Španjolskoj prijetila komunistička vladavina.

U razdoblju španjolske tranzicije (1975. — 1982.) iz diktature u demokraciju, tadašnje španjolske političke elite su postale svjesne da velike podjele unutar samog društva mogu dovesti do katastrofalnih posljedica. Stoga se definiralo kolektivno sjećanje na Španjolski građanski rat prema kojemu su svi uključeni u taj rat proglašeni jednako krivima te se

takva tragedija nikada više ne bi smjela ponoviti. Službena interpretacija razdoblja španjolske tranzicije i formiranja demokratske Španjolske se temelji na "pomirljivom duhu tranzicije". Ovu frazu su često spominjale španjolske vlasti kada se država nalazila u nekom obliku krize. Za razliku od drugih zemalja koje izlaze iz diktature u demokraciju vojnim porazom ili revolucijom, u Španjolskoj se dogodio dogovor. Ne postoje pobjednici i poraženi jer se to nije htjelo, a nije se ni moglo. Sve države koje slave "Dan pobjede" stvaraju veliku koheziju interpretacije tog trenutka. Španjolska nema "Dan pobjede", "Dan oslobođenja" ili "Dan revolucije". Slavi se "Dan Ustava" jer je dogovor iz 1978. godine bio takav da su sve suprotstavljene strane iz građanskog rata popustile u pogledu fundamentalnih pitanja.

20 S obzirom da se kolektivno sjećanje nije bavilo detaljno povijesnim činjenicama nego više lekcijama koje su proizašle iz tih činjenica, brojne udruge su zahtijevale novi *Zakon o povijesnom sjećanju*. Najupornije je djelovala Udruga za obnovu povijesnog sjećanja čiji su članovi tražili pretke koji su stradali u Španjolskom građanskom ratu ili u razdoblju frankizma. Kritički radovi o "pomirljivom duhu tranzicije" su se počeli intenzivno objavljivati nakon izglasavanja novog *Zakona o povijesnom sjećanju* u prosincu 2007. godine u vrijeme vlade socijalista José Luisa Rodrígueza Zapatera. Tim novim zakonom su se priznale sve žrtve Španjolskog građanskog rata (1936. — 1939.) i razdoblja frankizma (1939. — 1975.), ali je također bilo navedeno da je sjećanje na žrtve frankizma osobno i obiteljsko. To je rezultiralo pojačanim kritikama španjolskog civilnog društva, ali i pojačanom znanstvenom aktivnošću autora koji tvrde da se "dvije zaraćene Španjolske" nisu pomirile u razdoblju španjolske tranzicije te da je "pomirljivi duh tranzicije" samo novi mit koji je zamijenio "Francov mit o miru".

**Dejan Milić (Institut društvenih nauka, Beograd): Reči podstrekanja i pravdanja rata: političko govorništvo u postjugoslovenskim državama**

Predmet istraživanja u ovom radu je propagandni (ratnohuškački) politički govor u tri države eks-jugoslovenskog prostora (Srbije, Hrvatske i BiH), koji je narode na tom prostoru najpre uveo u oružane sukobe,

tokom tih sukoba dodatno podstrekavao rat i širio ratne požare, da bi nakon okončanja oružanih sukoba u višedecenijskom zamahu pravdao učešće sopstvene strane u tim sukobima.

Prononseri takvog političkog govora propagande (mržnje) to su činili (i čine) po školskom modelu propagandnog ratnohušakačkog govora i govora pravdanja rata, koji je podrazumevao i podrazumeva stavljanje oreola svetosti na sopstvene ratne “napore” i žrtve — gorljivo zastupanje nepogrešivosti i nedužnosti sopstvene strane i silovit verbalni atak na pozicije i aktivnosti suprotne strane u zavadi. Navedeno podrazumeva istovremeno žaljenje sopstvenih stradanja i žrtava, uz zanemarivanje ili omalovažavanje stradanja i žrtava onih drugih sa kojima se “razgovaralo preko mušice”, te sofističko pravdanje sopstvenih ratnih zločina i nepočinstava, uz grleno ukazivanje na zločine suprotnih strana u besmislenom ratu koji je na ovim prostorima započet i vođen unazad tri i po decenije.

Fokus istraživanja je na govorima i medijskim istupima nekadašnjih i sadašnjih državnih i političkih lidera u opserviranim državama i na analizi tačaka “oslonca” tvorenja njihovih političkih govora podstrekanja i pravdanja rata (autoviktimizacija, ugroženost spostvene nacije i zaštita nacionalnih interesa, moralna opravdanost sopstvenog položaja zavađene strane i stigmatizacija suprotne strane, suprotno tumačenje pojmova: agresija / odbrambeni rat; pobeda / pogrom; genocid i ratni zločin / pravo na otpor i o(d)branu itd.), uz pokušaj da se u poratno vreme osenči glavni motiv takvih javnih istupa političara — korišćenje “plamenih” govora za unutrašnje potrebe maskiranja i skretanja pažnje sa unutrašnjih ekonomskih i političkih problema.

21

Rad će osim uvoda, u kojem će biti data kratka naznaka raspada nekadašnje SFRJ, i zaključka, imati dva tematska dela: prvi, uži, koji se odnosi na govorničko uvođenje u rat i politički govor tokom ratova, i drugi, širi, u kojem će biti opserviran politički govor pravdanja ratova.

**Vladimira Ilić (Univerzitet u Beogradu) i Miloš Rašić (SANU): Na kraju sveta, ali ne i van domovine: Srpska zajednica na Tasmaniji i odjeci ratova iz 1990-ih**

U ovom radu istražujemo kako su ratovi devedesetih godina prošlog stoleća na prostoru bivše Jugoslavije oblikovali svakodnevni život i društvene odnose srpske zajednice u Hobartu, glavnom gradu Tasmanije. Srbi, iako naseljeni u geografski udaljenoj i relativno izolovanoj ostrvskoj državi Komonvelta Australije, nisu ostali imuni na političke i društvene promene u domovini. Analizirajući rezultate etnografskog istraživanja sprovedenog 2020. godine, a koje obuhvata 30 dubinskih intervjua s pripadnicima prve generacije migranata, rad se fokusira na procese redefinisanja identiteta, svakodnevnih obrazaca ponašanja i institucionalnih praksi u dijaspori. Korišćenjem teorija transnacionalizma, migrantskih mreža i dijasporičnih medija, istražujemo kako su se društveni odnosi i načini organizovanja u srpskoj zajednici menjali pod uticajem ratnih dešavanja. Osnivanje jugoslovenskog kluba u Hobartu sredinom osme decenije prošlog stoleća ukazuje na ranije pokušaje stvaranja zajedničkog prostora za različite etničke grupe poreklom iz postjugoslovenskih krajeva, dok su njegov raspad i kasnija etnička polarizacija među delom migranata reflektovali dinamiku konflikta u domovini. Dolazak novog talasa migranata, izbeglih tokom ratova 1990-ih, uticao je na unutrašnju dinamiku zajednice, stvarajući nove generacijske i iskustvene razlike. Pokretanje srpskog programa na Radio Hobartu 1995. godine čemu je usledilo formiranje srpskog kluba “Nikola Tesla”, predstavljaju ključne strategije podsticanja i očuvanja etničkog zajedništva, i veze sa maticom u uslovima rastuće etničke diferencijacije i transnacionalne mobilizacije. Pored emitovanja radijskog programa, neformalna okupljanja zajednice, protesti protiv NATO bombardovanja Srbije 1999. godine, slanje doznaka i slične aktivnosti pokazuju kako su migranti na drugom kraju sveta pratili i reagovali na događaje u matičnoj zemlji. Cilj ovog izlaganja je analiza posledica ratova na dijasporične zajednice i načina na koje udaljene grupe učestvuju u procesima kolektivnog sećanja, etničke mobilizacije i političke solidarnosti. Iz antropološke perspektive ćemo pokušati da pružimo

uvid u neke od posledica koje ratovi ostavljaju i van prostora na kojima su se odvijali — na transnacionalne mreže, migrantske identitete i kulturne politike u dijaspori.

### **Sanja Roić (Sveučilište u Zagrebu): Ostati, otići, vratiti se. Talijani u Jugoslaviji nakon 1945.**

Završetak Drugog svjetskog rata donio je promjenu istočnih granica Italije: Jugoslaviji su pripali Istra, Kvarner, Zadar. Poraženi, a dio ih se borio zajedno s partizanima, Talijani su neprihvatanjem novog državljanstva postajali optanti iz svog zavičaja, a egzilanti za Republiku Italiju (od 2.6.1946.). Dio njih ostao je u zavičaju, dio ga je napustio, posve rijetki su oni koji su se vratili nakon Osimskih sporazuma 1975. koji su konačno potvrdili jugoslavensko-talijansku granicu.

U radu namjeravam istražiti položaj Talijana koji su ostali: najveći dio njih u Istri i na Kvarneru, rijetki u dalmatinskim gradovima, poneki u velikim gradovima i manje poznata enklava Talijana u Slavoniji.

23

### **Milutin Živković (Institut za savremenu istoriju, Beograd) i Ratko Minić (Univerzitet u Prištini): Procesi (dez)integracija srpskog i bošnjačkog stanovništva novopazaraskog i peštorskog kraja (1912 — 1992)**

Neki istoričari za 20. vek kažu da je bio nasilan i kratak. Reč nasilan nesumnjivo obeležava jugoslovenski prostor. U nepunih sto godina ovde su se odigrali Balkanski ratovi, Prvi i Drugi svetski rat, kao i ratovi za jugoslovensko nasleđe. Većina tih sukoba nisu zaobišla prostore novopazaraskog i peštorskog kraja. Ovi prostori bili su centar srednjovekovne srpske države. Usled većih pobuna, ustanaka i turskih odmazdi otpočinje proces heterogenizacije stanovništva. U tom procesu centralno mesto pripalo je religiji. Verski podeljeno stanovništvo priključeno je Kraljevini Srbiji oslobođenjem ovih krajeva u Prvom balkanskom ratu, 1912. godine. Podela po verskoj osnovi zauzimaće centralno mesto u svim narednim ratovima. Poratne države (Kraljevina Srbija, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija, Socijalistička Jugoslavija i Republika Srbija) promovisale su različite politike. Mnoge od njih su često

za cilj imale prevazilaženje nastalih podela između Srba i muslimana. Nesumnjivo, bilo je i politika koje su te podele raspaljivale. Državne politike, direktno ili indirektno, namenski ili nenamenski, stvarale su procese integracije i(li) dezintegracije u međukonfesionalnim i međunacionalnim odnosima. Zavisno od vremena, prevladavali bi integrativni ili dezintegrativni procesi stvarajući podele odnosno zajedništvo među lokalnim stanovništvom. Očekivano, centripetalni procesi su napredovali u mirnodopskim, a centrifugalni u ratnim vremenima. U radu upravo želimo da prikazemo i u svetlu novih saznanja, analiziramo, procese karakteristične za novopazarski i peštarski kraj tokom 1912—1992. godine. Dakle, kako sile integracija, tako i one dezintegracija, koje su decenijama spajale, ali i odvajale dva naroda.

#### **PANEL 5: MIROTVORNI IZAZOVI**

##### **Ana Dević (Aix-Marseille University) i Peter Vermeersch (University of Leuven): Memory Activism as Resistance to Nationalism in the Post-Yugoslav Space**

24

What role do commemorations play in the construction of collective memory in places afflicted by extreme war violence? How do different forms of commemoration create or hinder inclusive remembrance of the violent past? The paper investigates how memories of war atrocities can be re-integrated within social life through commemorative practices, zooming in on several sites of extreme war atrocity in the post-Yugoslav space. It juxtaposes the official commemorative practices to grassroots initiatives, focusing on artists and citizens-led initiatives as active creators of memory. How can such forms of memory activism gain significance in reclaiming spaces of war atrocities as inclusive places of communal memory? The main area of our ethnographic inquiry was Vukovar, Croatia, which in the recent decades has become a significant site for the articulation of Croatian national identity, largely through the prism of the city's tumultuous wartime experiences in the early 1990s. The dominance of wartime historical narratives in Vukovar has often perpetuated wartime ethnocultural divisions, thereby stalling processes of reconciliation and sustainable peace within the city and the region. Drawing on our fieldwork in Vukovar, the paper explores

this issue through a focus on commemorative practices. We examine public initiatives by both state and non-state commemoration actors in Vukovar. The analysis begins with a description of the theatrical elements embedded in the annual war commemoration ceremonies on November 18 (Remembrance Day for the Victims of the Homeland War and for the Victims of Vukovar and Škabrnja). We examine how the historical narratives and rituals associated with this day of remembrance are strategically used for political purposes by various actors. The discussion then shifts to consider the significant contributions of lesser-known and potentially more long-term efforts by civic organizations such as *Europski Dom* (European Home) and *Documenta*, as well as the government-funded minority association *Serbian National Council*. The second case study of our fieldwork is Prijedor, Bosnia Herzegovina, where the initiative “Jer me se tiče” (Because I Do Care) stages the annual “White Armbands” protest walk, with the aim to pressure local authorities to build a monument commemorating the killing of 102 children in the Prijedor area. The activists are facing a fierce denial, on the part of the authorities of Republika Srpska, of war atrocities committed by the Bosnian Serb army and para-militaries against the local Bosniak civilians.

25

These grassroots groups engage in initiatives that are less scripted and far less immediate, seeking instead to gradually foster a more inclusive historical consciousness of past war violence. The study relies on the apparatuses of social movements studies, which are not customarily applied to cases of protests and other forms of grassroots activism outside of Western societies. In our study we include critical grassroots actions: disruptive interventions and alternative rituals by citizens, and, in no small part, by artists (artivists), who intervene in the public space, interrogate and reflect on the past in new, unexpected, and often strikingly artistic ways. By examining the interplay between initiatives that reinforce and those that resist wartime divisions and frames, we address one of the key research challenges in the field of (post-) Yugoslav studies: unraveling the mechanisms at work in the ongoing political and social renegotiations of recent war memories.

**Valentina Otmačić (Sveučilište u Rijeci), Ružica Jakešević i Siniša Tata-  
lović (Sveučilište u Zagrebu): "Mir s tobom": posljedice, pouke i tuma-  
čenja prevencije ratnog nasilja u Gorskom Kotaru '90tih**

Područje Gorskog kotara, na kojem već stoljećima žive stanovnici hrvatske, srpske i drugih nacionalnosti, jedna je od rijetkih takvih sredina u Republici Hrvatskoj gdje tijekom 1990-ih nije došlo do ratnog sukobljavanja. Premda su bili prisutni brojni faktori rizika koji su u drugim multietničkim sredinama bili okidač za izbijanje sukoba — poput naoružavanja lokalnog stanovništva, podizanja barikada između srpskih i hrvatskih naselja, prisutnosti JNA i drugih faktora — u Gorskom kotaru izbjegnuto je ratno sukob. Štoviše, prethodna istraživanja ukazuju na to da je na ovom području 1991 — 1995 spriječeno ne samo direktno, nego i strukturno i kulturno nasilje, te je očuvan pozitivni mir. Cilj ovog istraživanja je sagledati posljedice, pouke i tumačenja goranskog mira trideset godina nakon završetka rata u Republici Hrvatskoj. Kako na prevenciju ratnog nasilja i očuvanje lokalnog mira u Gorskom kotaru 1991 — 1995 danas gleda lokalno stanovništvo, a kako relevantne institucije i mediji u Republici Hrvatskoj? Kako

26

je proces očuvanja mira utjecao na međunacionalne i međuljudske odnose u Gorskom kotaru, te šire u Republici Hrvatskoj? Kako je odmak od nacionalističkih politika tijekom rata utjecao na ekonomsku i socijalnu situaciju stanovnika Gorskog kotara nakon rata? Kako se u Gorskom kotaru čuva i prenosi nasljeđe pozitivnog međunacionalnog mira? Da li je, i kako, iskustvo prevencije ratnog nasilja u Gorskom kotaru utjecalo na javne politike u Republici Hrvatskoj nakon rata, poput obrazovnih, mirovnih i drugih politika? Naše istraživanje nastojat će odgovoriti na ova pitanja i dati doprinos znanosti u rijetko istraživanom području lokalne prevencije ratnog nasilja u širem kontekstu rata.

**PANEL 6: TRANZICIJSKE DEVEDESETE — SRPSKA ZAJEDNICA  
NA POSTJUGOSLAVENSKOM PROSTORU**

**Harry Hayball (Goldsmiths College, University of London): Extremists,  
Moderates, and Puppets? Serbian Responses to Croatian Independence, 1990 — 91**

This article examines political divisions within the Serbian community in Croatia in 1990 — 91, challenging oversimplified narratives of Serbian responses to Croatian independence. While most Serbs supported preserving Yugoslavia and opposed Croatian independence, seceding from Croatia in turn was an unrealistic or undesirable response for many, particularly those living in predominantly Croatian urban areas. Consequently, the Serbian Democratic Party (SDS) and the rebellion it led never garnered majority support among Croatian Serbs.

As Croatia's political landscape became increasingly polarised, Serbs found themselves on both sides of the divide. Responses to Croatian independence varied widely, and included a minority of Serbs — dismissed as “puppets” by others — who genuinely aligned with the Croatian government. At the same time, the SDS's secessionist movement — sometimes portrayed as an “extremist” fringe in the literature — did secure strong and authentic support across Serb-populated regions in the Krajina and Slavonia.

27

Drawing on sources including polling, contemporary media and interviews with participants, this article argues that the rebellion was deeply rooted in key regions, but far from a universal cause within the Serbian community in Croatia.

**Ondřej Žila (Charles University, Prag): Sporna sjećanja: Poslijeratna  
reintegracija Sarajeva i njezine posljedice**

Moje izlaganje analizira neposredne posljedice prijelaza iz rata u mir u Sarajevu, glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Fokusira se na posljedice napete sigurnosne situacije povezane s poslijeratnim ujedinjenjem grada koji je tijekom sukoba od 1992. do 1995. bio podijeljen između

zaraćenih strana. U dominantnom narativu o ratu u Bosni, sarajevski Srbi koji su se tijekom rata nalazili na područjima pod kontrolom Vojске Republike Srpske (VRS) kolektivno su percipirani kao pripadnici agresorskih snaga, sudionici granatiranja opkoljenog grada i viktimizacije njegovih stanovnika. Vodstvo Republike Srpske koristilo je sličan kolektivni okvir, tvrdeći da je njihova masovna odluka o odlasku bila motivirana strahom od odmazde, što je predstavljeno kao potvrda srpske kolektivne pripadnosti i jedinstva. Na temelju dugogodišnjeg terenskog istraživanja u Bosni i Hercegovini, moje izlaganje stavlja takvu izgrađenu kolektivnost unutar službenog sjećanja RS-a i kolektivno označavanje sarajevskih Srba kao agresora u dijalog s osobnim sjećanjima pojedinaca koji su iskusili bijeg. Njegov cilj je prikazivanje kako se osobna sjećanja tih pojedinaca često razlikuju od službenih narativa — neki priznaju sudjelovanje na “pogrešnoj strani”, a time odbacuju stigmatizirajuću kolektivnu etiketu. Koncept “složenog viktimitstva”, koji se istražuje u interdisciplinarnom području studija sukoba, koristi se za razumijevanje njihovih poslijeratnih iskustava i unutarnjih sukoba u suočavanju s vlastitom prošlošću. Moje izlaganje tvrdi da različito oblikovana ratna sjećanja, traume i teškoće progonstva u RS-u izazivaju napetost i nelagodu među bivšim Sarajlijama u njihovim poslijeratnim životnim putanjama.

**Nikola Puharić (Srpsko narodno vijeće, Zagreb) i Branka Vierda (Zagreb): Reinterpretacija rata na primjeru operacije Džep 93 i njenih posljedica**

Izlagači će kroz interpretacijsku prizmu koncepta etničkog čišćenja predstaviti djelovanje hrvatske vojske i policije u operaciji Džep 93 koja je provedena u septembru 1993. godine u okolici Gospića. Za razliku od dominantnog javnog narativa koji ovu akciju promatra gotovo isključivo kroz perspektivu vojnog uspjeha, ovo izlaganje će se kroz historiografsku i pravnu analizu fokusirati na reinterpretaciju događaja ističući često prešućene ciljeve akcije koji su za ostvarenje uključivali počinjenje ratnih zločina i kršenja ljudskih prava tokom provedbe.

Poseban naglasak bit će stavljen na izlaganje o posljedicama operacije Džep 93 i to na specifičnosti pravosudnih postupanja i sudskog epiloga,

politike pamćenja, javnu prisutnost ratnih zločinaca te utjecaj pravne rehabilitacije ratnih zločinaca na civilne žrtve ratova i na oblikovanje društvenog sjećanja o ratnim zbivanjima iz nedavne prošlosti.

Etničko čišćenje ostvaruje se kroz razne radnje i mjere koje imaju za cilj odlazak ili sprečavanje povratka pripadnika ciljane etničke skupine; bilo da je riječ o nenasilnim mjerama (primjerice mjerama upravnog karaktera, kao što je donošenje diskriminacijskih zakona, ili pak korištenju lokalnih medija za sijanje mržnje i straha), bilo da je riječ o nasilnim aktima u okviru terorističkih napada ili vojnih akcija (teroriziranju pučanstva, silovanjima, ubojstvima, pljačkanju i uništavanje imovine itd.). Ono što povezuje sve te mjere i čini ih elementima etničkog čišćenja njihov je cilj — eliminacija određenog stanovništva s nekog teritorija.

O sastavnim elementima provedbe progona i etničkog čišćenja koja su uključivala ubojstva, mučenja civila i ratnih zarobljenika, uništenje imovine te pljačku i prikrivanje zločina, izlagači su se bavili u istraživanju objavljenom u 25. biltenu Srpskog narodnog vijeća: *Politika brisanja: Operacija Džep 93 i njene posljedice*.

29

S obzirom da se u kontekstu ratova devedesetih radi o jedinstvenom primjeru područja zahvaćenog ratnim zbivanjima na koje se stanovništvo nakon ratnih događanja do danas nije vratilo, u svom izlaganju autori će predstaviti koje su specifičnosti provedbe etničkog čišćenja srpskog stanovništva s područja okolice Gospića u zaseocima i selima Divoselo, Počitelj i Čitluk, kako se ovaj primjer uklapa u generalno postupanje institucija Republike Hrvatske prema Srbima u Hrvatskoj tokom devedesetih godina i na koji se način politika brisanja kontinuirano održava do danas.

**UVODNO PREDAVANJE**

**Stefano Bianchini (Univerzitet u Bologni): After the war. The European Union and Enduring Nationalism. The Roots of Never-Ending Instability**

This contribution focuses on the national form of the State as the primary source of conflict in Europe over the last two centuries, a point underscored by the experience of two World Wars. The Balkans, with its intercultural complexity, greatly suffered from the strategies implemented to “export” this form of State in the region. However, various alternatives to the nation-state concept have also emerged.

In Southeast Europe, numerous federal projects were developed in the 19th century. Later, they drew additional inspiration from the ideas of Aristide Briand and the Balkan conferences. It was in this context that new projects of national integration emerged despite war atrocities and genocides. In particular, the Second AVNOJ Conference in 1943, the publication of the Ventotene Manifesto in 1944, and the establishment of the European Common Market in 1957 (which gradually evolved into the European Union) played a significant role in limiting the nation-state structure by creating integrated institutions. This approach was deeply innovative in terms of political governance, compared to previous centuries.

However, resistance to overcoming nation-state frameworks remains very strong and continues to fuel conflict and instability. After the bloody collapse of Yugoslavia, tensions resurfaced among member states and with EU neighbors, undermining the role of “peace builder”, a label that was internationally attributed to the EU between 1996 and 2005. In light of these considerations, this article aims to address some crucial topics related to the current European decline, driven by a resurgence of nationalism that has impacted the state-building approach in the post-war Balkans, delayed EU enlargement, and abandoned the EU deepening processes. Furthermore, this resurgence has facilitated the

spread of sovereignism at the expense of communitarian institutions, designed to enhance intercultural dynamics, promote nomadism, and facilitate forms of economic and social mobility.

## **PANEL 7: RAT KAO GEOPOLITIČKA MOGUĆNOST**

### **Dimitrije Teodosić (Univerzitet u Beogradu): Uloga sukoba na postjugoslovenskom prostoru 1991 — 1999 u redefinisaju svetskog geopolitičkog poretka**

Neretko su na Balkanskom prostoru započinjane velike globalne promene. Tokom čitavog 20. veka jugoslovenski prostor je imao bitnu geopolitičku ulogu u odnosima velikih sila. Kraljevina SHS (kasnije Kraljevina Jugoslavija) predstavljala je tampon zonu — sanitarni kordon na Balkanskom poluostrvu i delu srednje Evrope naspram Nemačke i Rusije. Ta uloga je nastavljena je nakon Drugog svetskog rata pri čemu joj je dodata uloga anti-sovjetskog saveznika i uloga predvodnika Pokreta nesvrstanih. Kada je njena uloga prestala da služi, pristupilo se njenom nasilnom rasturanju. Ono što je započeto padom Berlinskog zida, potvrđeno je ratovima na postjugoslovenskom prostoru. Moć je osnovno sredstvo za ostvarivanje geopolitičkih interesa, a geopolitika je instrument kojim se može razumeti pojam moći u savremenom okruženju. Ratovi tokom 90-ih godina prošlog veka bili su poligon za testiranje geopolitičkih taktika i strategija. Svetska geopolitička struktura najčešće se gleda iz prizme polarizma i to predstavlja najširi okvir posmatranja. Gledano iz okvira polarizma, promene svetske geopolitičke strukture na postjugoslovenskom prostoru mogu se gledati iz tri ugla: 1. Građanskim ratom u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i razbijanjem i raspadom SFRJ potvrđen je kraj bipolarnog svetskog poretka i označen početak unipolarnog čije je oličenje Zapadna civilizacija na čelu sa SAD; 2. Potvrda unipolarnog svetskog poretka desila se na prostoru SR Jugoslavije i to NATO agresijom 1999. godine i odvajanjem teritorije Kosova i Metohije od SRJ uz podršku međunarodnih institucija i međunarodne zajednice; 3. Za začetak multipolarnog svetskog poretka se takođe može smatrati NATO agresija 1999. godine, prvo u pogledu Primakovog zaokreta, a drugo u pogledu bombardovanja kineske ambasade u Beogradu od strane NATO-a. Multipolarni svetski poredak je kasnije po-

tvrđen govorom Vladimira Putina u Minhenu 2007. godine, kineskom ekonomskom eksplozijom tokom 21. veka i ukrajinskom krizom koja traje od 2014. godine. Rad će se baviti uzročno-posledičnim vezama između postjugoslovenskog prostora i velikih svetskih geopolitičkih tokova. U prvom delu rada biće kratko analizirana geopolitička pozicija Jugoslavije (i Kraljevine i Socijalističko Federativne Republike) i njen odnos sa velikim silama. U drugom delu rada biće obrađeni geopolitički tokovi koji su pokrenuti ratovima na postjugoslovenskom prostoru i njihov dalji globalni razvoj. Na kraju, biće prikazana trenutna geopolitička slika postjugoslovenskog prostora, aktuelna burna dešavanja koja se odvijaju i koja prate sukob u Ukrajini od 2022. godine, potencijalna rešenja i perspektiva.

### **Mirko Savković (Sveučilište Ludwig Maximilian, München): Turska i ratovi u bivšoj Jugoslaviji**

Izlaganje će pružiti uvid u turske reakcije na ratove u bivšoj Jugoslaviji te njihov utjecaj na politički, ekonomski i društveni život Turske. Poseban naglasak bit će stavljen na rat u Bosni i Hercegovini, koji je potaknuo snažnu solidarnost i političku mobilizaciju u Turskoj, upravo u razdoblju ponovnog jačanja islamističke politike. Kao važna regionalna sila srednje veličine, Turska Balkan ne promatra samo kroz prizmu neosmanskog projiciranja moći, već i kroz vlastito iskustvo dugotrajnih posljedica balkanskih ratova — od raspada Osmanskog Carstva do sukoba 1990-ih. Cilj izlaganja je približiti domaćoj publici turske perspektive o ratovima u bivšoj Jugoslaviji, koje su nerijetko oblikovale i unutarnji razvoj turskog društva.

### **Wojciech Szczepanski (Polish Academy of Sciences, Poznan): The realization of political and territorial objectives of Montenegro's on the eve of and during the First Balkan War: from short-term successes to tragic consequences. An attempt at new interpretation**

Montenegro, the smallest of the Balkan states in the beginning of the 20th century, was especially interested in creating an anti-Turkish alliance. It aimed at attaching the fertile lands of Sandžak of Novi Pazar, Metohija and Shkodër. Finally, as a result of the I Balkan War, it mana-

ged to achieve the first two aims, only if partially, because it had to share those lands with Serbia.

Montenegro did not manage to take over control of Shkodër and the surroundings inhabited mainly by Albanians. There were many reasons why Montenegro did not manage to realize its territorial aspirations:

- the poor financial condition of the state of Montenegro on the eve of the war, which prevented them from gaining a strong position in the Balkan alliance and made a success in its military actions dependent on the allies, especially on Serbia;
- the detrimental pressure exerted by king Nicolas I to fight at any cost for the control over Shkodër;
- a conflict of interest and mistakes made by the Montenegro authorities in developing their relations with Serbia, which weighed later on the relations between Montenegro and Serbia in the period between the Balkan wars and the First World War, as well as at the time when Yugoslavia began to unite around the idea of building the common state.
- not appreciating to a sufficient degree the significance of the Albanian problem and not using the possession of the North Albanian lands as a bargaining chip in the relations with neighbors, particularly with Serbia.

33

#### **PANEL 8: RASPAD SFRJ — MIJENE ZNANSTVENIH PARADIGMI I PRAVNA PRAKSA**

**Irena Ristić (Institut društvenih nauka, Beograd): Od simplifikacije ka razumevanju složenosti: Promene naučnih interpretacija o dezintegraciji Jugoslavije**

Jugoslavija ni gotovo 30 godina nakon kraja svog postojanja ne prestaje da otvara nova istraživačka pitanja. Tome doprinosi i istorijska distanca koja je nastala protokom vremena i koja doprinosi objektivnijem sagledavanju složenih procesa koji su se odigrali na prostorima nekada zajedničke države. Istovremeno se tek sa distance može posmatrati kako su se istraživanja o uzrocima kraja Jugoslavije menjala tokom poslednje tri decenije, kako su se prilagođavala novim interpretacijama i metodama, te otvarala, tj. stvarala prostor za nova naučna tumačenja i

istorijske narative. Dok je tako prvih godina preovladavalo pojednostavljeno, i donekle senzacionalističko tumačenje da su za kraj Jugoslavije odgovorne nepremostive etničke netrpeljivosti i kulturno-civilizacijski jaz među njenim narodima, u drugom talasu, već od sredine devedestih godina, su počela da preovladavaju istraživanja koja su sagledavala (geo)političke, ekonomske, socijalne, religiozne, kulturne i druge aspekte Jugoslavije i njenog društva. Ipak, i ta istraživanja su, kao i prva, ostala pretežno monokauzalna, pridavajući jednom od naizgled racionalnih uzroka ključan značaj za izbijanje sukoba. Tek u trećem talasu i novom promenom paradigme, društvene i humanističke nauke prave otklon od pristupa da se Jugoslavija sagledava isključivo sa njenog kraja. Umesto toga su naučna istraživanja počela da osvetljavaju parcijalne društvene segmente Jugoslavije i jugoslovenskog društva, ukazujući pre svega na složenost društvenih faktora i dinamiku mnogobrojnih nacionalnih i globalnih procesa koji su uticali na kraj zajedničke države.

**Predrag Zima (Sveučilište u Osijeku): Pravni okvir statusa manjina i njegov utjecaj na odnose prije, za vrijeme i nakon oružanih sukoba**

34

Status pojedinih manjinskih zajednica pokušava se regulirati međunarodnim pravom, te nacionalnim pravima pojedinih država jer se pravna norma smatra jedinim primjerenim mehanizmom za ostvarivanje ciljeva uređenja naznačenih odnosa. Unatoč nesavršenostima pravne regulacije i nerazumijevanju njezinog funkcioniranja u praksi (praksa sudova na nacionalnoj i međunarodnoj razini). S druge strane postoji uobičajena anglosaksonska podjela na law in books i law in action, odnosno na razliku između propisanih pravila i njihove provedbe. Načelno se može prirodno shvaćati da postoji utjecaj pravnoga statusa (opisa) pojedinih pravnih subjekata i sukoba koji zbog toga statusa nastaju, pa se može i analizirati ima li razlika u tome statusu, prije i nakon ratnih sukoba (posljedice). Osim toga pravnoga statusa manjina (nacionalnih ali i drugih) koji spada u korpus temeljnih ljudskih prava, postoje pojedine pravne situacije koje pojedini propisi (lex specialis ali i lex generalis), ali i propisi nižega ranga (pravilnici i td.) koji mogu svojim odredbama narušavati dostignutu pravnu zaštitu (višega ranga). Analizom pojedinih slučajeva moglo bi se ukazati na razlike u statusu manjina u promatranim državama zajedno sa provedbenom praksom (analiza izvješća

ombudsmana i sudska praksa EU suda za ljudska prava). U tom smislu moglo bi se predložiti (de lege ferenda) kako poboljšati taj status.

**Davor Trlin (Internacionalni univerzitet Burch, Sarajevo i Sarajevo School of Science): Od partikularizma do demokratskih standarda: analiza uloge međunarodne zajednice u postkonfliktnoj reformi pravosuđa u okviru bosanskohercegovačkog ustavnog prava**

Prije rata, Bosna i Hercegovina bila je država sa snažnim elementima partikularizma, gdje su etničke i političke zajednice imale poseban uticaj na pravosudni sistem. Pravosudni sistem bio je pod velikim uticajem političkih, etničkih i nacionalnih interesa, što je uticalo na pravičnost, efikasnost i nezavisnost pravde. Nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, međunarodna zajednica je postala ključni faktor u stabilizaciji, obnovi i reformi Bosne i Hercegovine. Visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH imao je široke ovlasti, uključujući donošenje zakona i smjenjivanje političkih lidera. Reforme pravosuđa, koje su sprovedene pod nadzorom međunarodnih tijela poput Evropske unije, OSCE-a i UN-a, imale su za cilj postizanje veće efikasnosti, nezavisnosti i pravičnosti pravosudnog sistema. Reforma pravosuđa u BiH je bila duboko ukorijenjena u ustavnom okviru države. Dejtonski ustav je formirao složenu političku strukturu koja se odražavala na pravosudni sistem, u kojem je bilo potrebno pronaći ravnotežu između etničkih i političkih interesa. Prema Dejtonskom sporazumu, pravosudni sistem je morao da odražava različite interese, dok istovremeno nastoji da uskladi standarde ljudskih prava, vladavinu prava i nezavisnost pravosuđa. Cilj reformi bio je omogućiti transformaciju iz sistema koji je favorizovao partikularne etničke i političke interese u sistem koji se temelji na univerzalnim demokratskim principima. To je uključivalo obezbjeđivanje profesionalnosti, nezavisnosti sudova, usklađivanje sa međunarodnim pravima i normama, te transparentnost i odgovornost u pravosudnom procesu. Iako je međunarodna zajednica ostvarila značajan uticaj, mnoge reforme su naišle na otpor unutar domaće političke elite, koja je bila sklona očuvanju postojećeg sistema, u kojem su etnički i politički interesi bili prioritet. Takođe, postojala je kritika da je međunarodna zajednica previše dominirala reformama, što je dovelo do toga da domaći akteri nisu u dovoljnoj mjeri preuzeli odgovornost za dalji razvoj pravosudnog

sistema. Dugoročni efekti međunarodnih reformi još uvek nisu potpuno jasni. Iako su stvoreni temelji za izgradnju funkcionalnijeg pravosudnog sistema, izazovi kao što su politička nesloga, nedostatak političke volje i etničke podjele i dalje utiču na reforme. Takođe, i dalje postoje problemi u pogledu efikasnosti pravde, nedostatka povjerenja u pravosudni sistem i percepcije da pravda nije jednako dostupna svim građanima, bez obzira na njihov etnički ili politički background. Uloga međunarodne zajednice u reformama pravosuđa u BiH bila je presudna u stvaranju institucionalnog okvira koji omogućava primjenu demokratskih principa i vladavine prava. Ipak, pravi izazov ostaje u domaćem preuzimanju odgovornosti za dalji razvoj sistema i prevazilaženje etničkog partikularizma, koji i dalje igra ključnu ulogu u političkoj i pravosudnoj stvarnosti države. U ovoj prezentaciji ću analizirati navedena pitanja, uz identifikovanje perioda progresa i perioda regresije u transformaciji pravosudnog sistema, te sačiniti bilans uspjeha međunarodne zajednice, sa posebnim fokusom na svake od tih dijametralno suprotnih faza.

#### **PANEL 9: EKONOMIJA OBLIKOVANA RATOM**

36

**Mikhail M. Lobanov (Russian Academy of Sciences and Lomonosov Moscow State University) i Ekaterina Entina (National Research University Higher School of Economics and Russian Academy of Sciences): Economic Consequences of the 1999 bombing of Yugoslavia**

The NATO bombings of Yugoslavia in March — June 1999 significantly weakened the country's economic potential and triggered a deterioration in the macroeconomic situation. One of NATO's objectives was to destroy critically important industrial and transportation infrastructure that could be used for military purposes. However, not all destroyed or damaged facilities could be directly linked to national security. Many of them specialized in producing civilian goods, and their operations provided the population with essential products, such as electricity, hydrocarbon fuels, medicines, etc. Furthermore, the prolonged shut-down of steel and copper rolling mills blocked the activities of several technologically connected industries — from construction to machine engineering. The destruction of enterprises producing agricultural equipment and mineral fertilizers could have triggered a food crisis.

At the same time, we do not share the widespread view that the country's thriving economy was suddenly turned into ruins. By 1999, Yugoslavia had only managed to recover very modestly from the losses of the early part of the decade, primarily caused by the sanctions regime. NATO bombings significantly complicated the task of economic recovery, but calling them the key reason for Yugoslavia's lag in socio-economic development at the turn of the 1990s and 2000s would be an exaggeration.

Official data from the Republic Institute of Statistics shows that Serbia's GDP in 1999 decreased by 23%, reaching the absolute minimum for the 1990s (in 1994 prices). The level of economic activity in the republic during the year of the bombings was only 45% of the 1990 level. The industry, the primary target of NATO aviation, produced 29% less output in 1999 than the previous year. The overall decline in industrial production from 1990 to 1999 amounted to 62% (in comparable prices). The level of industrial production in 1998 was not surpassed until 2017 — more than two decades after the bombings.

The destruction of the military-industrial complex's facilities was meant to break the will of the Yugoslav army to resist and weaken the national defence potential for a long time. Airstrikes were carried out repeatedly on factories producing shells (Krušik), explosives (Prva iskra), rocket fuel (Milan Blagojević), ammunition (Sloboda), and firearms (Zastava oružje). Many military-industrial enterprises underwent asset restructuring and bankruptcy procedures, but in the 2010s — 2020s, the government began providing more significant financial support and assisting in finding promising export markets. As a result, the defence factories destroyed in 1999 resumed operations, became major employers (about 10,000 people) and helped provide the country with foreign currency through export activities.

37

The bombings of the oil refineries in Pancevo and Novi Sad were aimed at depriving Yugoslav military equipment of fuel, the production of which had started to recover after the decline in the early 1990s. The oil refining capacities were severely damaged but not completely disabled — just five years after the bombings, fuel production reached levels close to the pre-crisis 1990 figures.

The country's energy infrastructure was one of the primary targets of NATO aviation. It is noteworthy that NATO bombed key power plants (such as the "Nikola Tesla A", "Kostolac B", "Kolubara A" thermal power stations, "Bajina Bašta" hydroelectric power station, etc.) in late May, during the final stage of the operation. The destruction of power generation capacities significantly affected output, but it cannot be said that a systemic energy crisis occurred. The main factors for recovery were the autonomous nature of the energy sector (relying on coal and hydroelectric resources), relatively quick repairs to the damaged facilities (including loans from Western countries), and the growth of economic activity in enterprises that were key electricity consumers.

In May 1999, the bombings also targeted two "flagship" metallurgy enterprises — RTB Bor and Sartid 1913 (Železara Smederevo), which specialized in the production of copper and steel products, respectively. Disruptions at these factories, traditionally oriented toward exports, were expected to sharply reduce the potential for post-war recovery in construction and machine engineering, as well as deprive the country of budgetary revenue. As for steel production, the reduction in output can be considered one of the most serious consequences of NATO bombings.

38

Civilian machine engineering in Serbia suffered less from NATO aggression than military production. However, the capacities of several enterprises were entirely or partially destroyed under the pretext that they produced weapons or housed military facilities (IMK 14. Oktobar, Fabrika akumulatora, Jastrebac, etc.). Many of these enterprises were later privatized, bankrupted, or changed their business profile. Damage was also done to the Zastava car factory (Kragujevac), although its production activities had essentially been halted even before the airstrikes.

The socio-economic consequences of NATO's operation in Yugoslavia should not only be assessed in terms of the direct and indirect damage caused by the destruction of production and transportation infrastructure, which halted the barely initiated recovery growth (the W-shaped development trajectory in the 1990s). An important aspect in this regard is the accelerated transition of Yugoslavia to a new type of economy, which had been tested with varying success by all post-socialist

countries in Central-Eastern and South-Eastern Europe — the model of dependent market economies (according to A. Nölke and A. Vliegenhart). Within this model, the involvement of countries in the international division of labour increases: the stability of economic growth depends on the inflow of foreign investments, which create “export platforms” that are weakly integrated into local production chains. In Southeast Europe, the spread of this type of economy is limited by factors such as the small size of national markets, geographical distance from capital-donor countries, lack of success in the path of European integration, and institutional failures of the state.

During times of crisis, this type of economy is highly vulnerable, as open cross-border channels for the movement of goods and capital contribute to increased macroeconomic destabilization, and the possibility of relying on the domestic market is absent due to its small capacity. However, an equally serious risk is the active participation of large foreign businesses in shaping the institutional environment in the context of a legal “gap” following the collapse of the socialist system (in the case of Yugoslavia — after the political reforms of 2000). The dominance of internal hierarchical relations of multinational corporations (MNCs) as the primary mechanism for economic coordination threatens the deterioration or even disappearance of national economic elites. The “washing away” of national flagship enterprises (primarily, not state monopolies, but private businesses) leads to a significant portion of society losing its sense of involvement in the economic processes occurring. Extreme forms of public reaction to economic openness may also arise — even interpreting it as a mechanism for turning the local markets into a “raw material appendage” or the deliberate relocation of environmentally harmful production from developed countries to the capital recipient countries (‘pollution haven hypothesis’). Furthermore, the choice (in the absence of better options) of a dependent development model in the context of the increasing spread of phenomena associated with the Fourth Industrial Revolution may lead to lagging in the technological race and difficulties in integrating into new global value-added chains. Own R&D in Serbia, as in other countries of the region, is mainly imitative, while key innovations have foreign origins and are selectively incorporated by MNCs into local production systems. As

a result, the differentiation between MNC branches / subsidiaries and resident companies increases in terms of production process efficiency and technological advancement ('economic dualism').

### **Nikola Baković (Zagreb): Između sjećanja na rat i pripreme za rat. Bojišni turizam u socijalističkoj Jugoslaviji i suvremenoj Srbiji i Hrvatskoj**

Između sjećanja na rat i pripreme za rat. Bojišni turizam u socijalističkoj Jugoslaviji i suvremenoj Srbiji i Hrvatskoj. U izlaganju će komparativno biti analizirane politički, društveni i kulturni čimbenici koji su uvjetovali razvoj bojišnog turizma u socijalističkoj Jugoslaviji i u postjugoslaven-skim Srbiji i Hrvatskoj kao vid procesuiranja ratnog iskustva sa svrhom izgradnje nacionalne kohezije i kolektivnog pounutrenja službenih politika sjećanja. Partizanski pohodi („pohodi stazama Revolucije“), organizirani od strane različitih društvenih organizacija, vodili su sudionike stopama negdašnjih partizanskih jedinica, pri čemu su bivale upri-ličene raznorodne aktivnosti na mjestima važnih događaja iz Drugog svjetskog rata. U neposrednom poraću, naglasak u organizaciji pohoda je bio na rekonstrukcijama bitaka, čime se direktno reproduciralo kon-kretne događaje i ulogu povijesnih ličnosti, uz ritualizirano rekreiranje jasno označenog vremensko-prostornog okvira. Međutim, počev od 1960-ih godina, uprizorenje konkretnih epizoda ustupa mjesto fleksi-bilnijem pristupu glede povijesne točnosti, što je bilo u bliskoj vezi s pomicanjem fokusa jugoslavenske politike pamćenja na pragmatičniji, budućnosti okrenut odnos prema prošlosti, sukladno doktrini “revolu-cije koja traje”. Posljedično, komemorativno-vojna uloga partizanskih pohoda sve više prerasta u ludičke prakse gdje sudionici koriste vlastite sposobnosti i kreativnost u osmišljavanju individualnog iskustva anti-fašističke borbe, uz korištenje ratom obojenih kulturnih referenci. Na-kon raspada zajedničke države, Domovinski rat je u Hrvatskoj zauzeo apsolutni primat glede komemoracija i ritualnih izvedbi, pri čemu su brojne obredne i narativne forme preuzete iz partizanske mitologije i prilagođene novim političko-društvenim okolnostima. U okviru toga došlo je i do novih oblika bojišnog turizma, prije svega usmjerenih na glavna mjesta sjećanja iz zvaničnog povijesnog narativa (npr. Biciklistič-ki maraton za Vukovar te različita hodočašća ka Vukovaru i Škabrnji). S

druge strane, u identitetskom vakuumu postjugoslavenske Srbije, Prvi svjetski rat je postao "novo" zlatno doba u javnom diskursu i službenim ritualnim praksama, te je nacionalni mnemonički kanon preoblikovan i zamjenom partizanskih ritualnih mobilnosti onima koje su se fokusirale na iskustva srpske kraljevske vojske na domaćem bojištu i u izbjeglištvu (Cerski marš, te različiti pohodi tragom borbi na Solunskom frontu i stradanja tijekom "Albanske golgote"). Kontinuiteti i strukturne sličnosti mobilnosti iz dviju razdoblja mogu se vidjeti u oslanjanju na multisenzorna iskustva stečena kretanjem kroz određeni prostor, kao i u povezivanju afektivnih iskustava s kognitivnim procesom učenja o nacionalnoj prošlosti. Nadalje, u svim trima slučajevima pridavan je poseban značaj odnosu topografije i ljudi u ratnim uvjetima, bilo kroz pješaćenje (često kroz netaknutu prirodu), posjećivanje povijesnih lokaliteta i artefakata, sate povijesti na otvorenom, "oživljavanje" ratnog iskustva povijesnih uzora, ili kroz prožimanje kolektivnog kretanja službeno promoviranim sustavom vrijednosti. Ipak, primjetne su i bitne razlike, primjerice po pitanju intranacionalnog karaktera hrvatskih te transnacionalnog karaktera srpskih mobilnosti u odnosu na plurinacionalnu konceptualizaciju partizanskih pohoda, što je imalo posljedice po njihovu prostornu konfiguraciju i mogućnost učinkovite administrativne i diskurzivne regulacije, ali i integracije proputovanih prostora u nacionalne narative. Nadalje, uključivanje religijskih obreda ukazuje na odmak od konvencionalnog bojišnog turizma prema vjerskim hodočašćima, uz znakovito odsutvo elementa vojnog uprizorenja u postjugoslavenskim ritualnim mobilnostima.

41

### **Marijana Maksimović (Institut društvenih nauka, Beograd): Nakon ratova: uloga države u ekonomskom rastu**

Ratovi su se uvek kroz istoriju negativno odražavali na ekonomiju jedne zemlje. Za vreme oružanog sukoba, ali i nakon njega, uloga države je bila ključna za oporavak određene zemlje. Mesto i ulogu države u današnjem društvu nije lako definisati. Tokom 20 veka, država je u pojedinim državama imala razvojnu ulogu, tj. podsticala je ekonomski razvoj, a to je bio slučaj sa Japanom. Imala je i ulogu unapređenja konkurentnosti, podstičući izvozne kompanije da se nadmeću na međunarodnom tržištu. Država je imala i ulogu stratega, odnosno donosila je odluke

koje su pozitivno uticale na strategije međunarodnih preduzeća. U jednom kraćem istorijskom periodu u 20 veku, država je imala zaštitni mehanizam i štitila je socijalna prava građana. U konceptu izvornog liberalizma, država je imala ulogu ograničavanja vladara u samovoljnom vršenju javnih politika. Za razliku od njih, u neoliberalnom konceptu postoji težnja za ograničavanjem države i sprečavanjem da se meša u ekonomski život, preciznije rad tržišta. Uzrokovano time, uticaj države je počeo da slabi. Međutim, nakon ekonomske krize iz 2008. godine, počinju da se pojavljuju znaci državnog intervencionizma, kao neka vrsta podrške tržištu. Danas država i vlada moraju da analiziraju međunarodne ekonomske odnose, moraju da podržavaju multinacionalne kompanije (MNC), da podstiču konkurentnost i produktivnost, da podstiču razvoj inovacija i digitalizacije, a iznad svega da brinu o nacionalnoj bezbednosti "spolja i unutra". U današnjoj geoekonomskoj fragmentaciji, kada se stvaraju nove podele i vidljiva je multipolarnost, međunarodna trgovina i strane direktne investicije (SDI), kao i difuzija tehničkih napretka, igraju najvažniju ulogu za penetraciju na tržište druge zemlje, i obezbeđenje međunarodne konkurentnosti. SDI su u zemljama poput Indije, Kine, Vijetnama i još nekoliko azijskih zemalja, doprinele rastu bruto domaćeg proizvoda (BDP) i smanjenju stope siromaštva. Uloga države u smanjenju siromaštva je nezamenljiva, jer to i jeste njen zadatak, odnosno zadatak ekonomske politike, a nakon ratova siromaštvo je veliko.

#### **PANEL 10: UPRAVLJANJE KOLEKTIVNIM RATNIM MEMORIJAMA**

##### **Jasna Dragović Soso (London School of Economics); The Failure of Official Truth Commission Projects and the "Memory Turn" in Transitional Justice**

Truth commissions have been at the heart of the literature on transitional justice and peacebuilding as a key mechanism in the process of establishing an authoritative record of recent conflict and human rights abuses, promoting acknowledgement and accountability and, in this way, fostering reconciliation between former enemies. Some scholars have also argued that a key function of truth commissions for new political regimes has been the construction of an authoritative public me-

mory for purposes of nation-building and political legitimation (Wilson 2001, Bakiner 2016). The post-Yugoslav space has seen multiple efforts to create official truth commissions, at the national level (in the Federal Republic of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina and Kosovo) and the local level (two Republika Srpska Commissions on Srebrenica in 2004 and 2019 — 21 and one on Sarajevo in 2021). Finally, the civil society project known as RECOM also aimed, until 2019, to lead to the creation of an official regional truth commission. None of these commissions succeeded in constructing an authoritative public memory of the wars of the 1990s: some commissions did not end up even materializing; others were created but ceased to exist without ever completing their work or producing a report. Those that did complete their mandate and produce reports only had a short-lived impact and have been contested and repudiated. Why has the truth commission mechanism failed in the post-Yugoslav region? And what have been the consequences of this failure? I will seek to answer these questions by examining the nexus between truth commissions, nation-building and memory construction. I will also argue that one important consequence of the failed truth commission endeavours has been to generate a “memory turn” in civil society activism, focused on the creation of alternative spaces of memory around projects of memorialisation, archive-creation and the collection of victim testimony, comprising both onsite and online activities. Such projects seek to fulfil key functions of the failed truth commission projects and are key vectors of “counter-memory” from below of the 1990s in the region.

43

### **Ivan Ristić (Kruševac): Uloga srpskih intelektualaca u kreiranju slike Bugara kao “arhineprijatelja” posle prvog svetskog rata**

U kreiranju kulture sećanja i politika pamćenja, naročito posle ratova, kao najtraumatičnijih kolektivnih iskustava, intelektualni diskursi ima posebnu ulogu. Ta uloga proizilazi iz društvenog (javnog) ugleda koji poseduju poredsatvnici intelektualne elite, odnosno iz njihovog ličnog autoriteta, ali i autoriteta njihovih dela iz različitih oblasti (nauke, umetnosti, kulture). Prvi svetski rat predstavlja najveću kolektivnu traumu srpskog naroda u 20. veku, imajući u vidu broj žrtava i razmere razaranja, kao i promenu (geo)političkog ali i istorijskog konteksta

naokon rata ("gašenje" srpske državnosti i njeno utapanje u novu, jugoslovensku državu). U posleratnoj javnosti, pre svega u srpskom delu jugoslovenske javnosti, Bugari su, zbog uloge Bugarske u porazu Srbije 1915. godine i okupaciji (1915 — 1918), percipirani kao "arhineprijatelj", odnosno "najveći i najopakiji neprijatelj". Percepcija Bugara i njihove uloge u ratu protiv Srbije, bila je daleko negativnija od, recimo, percepcije Nemaca, Austrijanaca ili Mađara. Intelektualna elita imala je svoje zapaženo mesto u kreiranju takve percepcije i slike Bugara.

Tema našeg izlaganja biće analiza narativa nekih od najuticajnijih intelektualnih figura iz sveta nauka, kulture, književnosti i naučne publicistike posle rata (Jovan Cvijić, Tihomir Đorđević, Milan Ćurčin, Bogdan Popović, Grigorije Božović itd.), i njihov uticaj na kreiranje i održavanje slike Bugara i Bugarske u javnosti, kao i u kreiranju peželjne kulture sećanja na ratne događaje, vezane za Bugarsku i Bugare (ratni zločini, predratne, ratne i posleratne politike i politički odnosi itd). Analiziraćemo njihove stavove iznete u naučnim i publicističkim radovima, književnim delima, esejima, novinskim tekstovima, prikazima i ogledima, i drugim pisanim formatima. Posebnu pažnju obratićemo na korelaciju između aktuelnih unutrašnjih i spoljnih političkih dešavanja i jugoslovensko-bugarskih odnosa 1920-ih godina i pomenutih narativa. Korišćićemo se deskriptivnom metodom, metodom kritičke analize teksta/izvora, metodom uporedne analize, kao i metodama analize stavova javnosti. Ukazaćemo na (ne)konzistentnost pojedinih stavova istaknutih intelektualaca u odnosu na predratni period, sa posebnim fokusom na to kako određeni istorijski događaji i kolektivna (ali i pojedinačna) iskustva utiču na promenu/radikalizaciju stavova. Ukazaćemo i na povezanost predstavnika intelektualne elite koji su predmet naše analize, sa određenim političkim grupacijama i/ili ideologijama, te korelaciju između njihovih političkih i naučnih (odnosno akademskih) stavova.

**Dimitrije Matić (Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd i Univerzitet u Beogradu): Neprijatelji i/ili saveznici: memorijalizacija srpsko-američkog ratnog iskustva 1999 — 2020**

Predmet istraživanja u ovom radu će biti politike memorijalizacije srpsko-američkog ratnog iskustva koje su različite vlasti u Beogradu implementirale u periodu između 1999. i 2020. godine. Savezništvo srpskog i američkog naroda u Drugom svetskom ratu, kao i ratni sukob tokom NATO bombardovanja 1999. godine, predstavljali su jedne od ključnih referentnih tačaka pogodnih za formulisanje specifičnih dominantnih narativa u vezi sa kompleksnim srpsko-američkim odnosima xx veka. Nakon sankcija i oštih sukobljavanja vlasti u Beogradu i Vašingtonu tokom prve polovine 1990-ih godina i otvorenog rata i bombardovanja 1999. godine, pravi izazov je bio u tome kako definisati nove posleratne i vidno narušene odnose između Srbije i SAD.

Jedna vrsta dileme u tom kontekstu je dolazila iz sfere kolektivnog sećanja, te su različite vlasti u Beogradu od 1999. do 2016. nastojale da putem povlačenja paralela sa nekadašnjim savezništvom ili ratovanjem (bilo iz vremena Drugog svetskog rata ili tokom 1990-ih) istaknu značaj istorijskih događaja kako bi ponudile nov način tumačenja aktuelnih srpsko-američkih odnosa, njihove tačke spajanja i poteškoće, kao i da objasne uzroke tih pojava. U ovom izlaganju će kroz praksu podizanja spomen-obeležja, kao svojevrsnih studija slučaja, biti prikazan specifičan odnos tri režima u Beogradu prema Sjedinjenim Državama. Najpre je 1999. otvoren spomenik *Večna vatra* u Parku prijateljstva na Novom Beogradu, kada je u neposrednoj poratnoj epohi do 2000. preovladavao diskurs antiamerikanizma, fokusa na zločine počinjene tokom bombardovanja, dok je jačanje autoritarizma Miloševićevog režima svaki vid kontakata srpskih političkih subjekata sa Amerikancima posmatran kao “izdaja” i “kolaboracionizam”.

Nakon promene vlasti 2000. je sudbina i prepuštanje zaboravu spomenika *Večne vatre* bila podudarna sa poboljšanjem bilateralnih odnosa Beograda i Vašingtona. Raniji animozitet, ilustrovan na postamentu *Večne vatre* navođenjem SAD kao prve zemlje na listi neprijatelja, ustupio je mestu potrebi da se pozitivni pomaci u diplomatiji prenesu i na

sferu memorijalizacije. Tako je 2004. podignuto prvo spomen-obeležje u selu Pranjani kod Gornjeg Milanovca, na mestu gde su ratnogorske jedinice u "Operaciji Halijard" u Drugom svetskom ratu spašavale američke pilote. Iniciran od strane izrazito prozapadnog Srpskog pokreta obnove, memorijal u Pranjanim je prihvaćen i od strane svih budućih vlada, te je do 2016. pretvoren u pravi spomen-kompleks koji je zahvaljujući bilateralnim komemoracijama postao najistaknutiji primer srpsko-američkog mnemoničkog savezništva.

Na srpskoj političkoj sceni se ratovi 1990-ih ponovo vraćaju u centar javnog interesovanja nakon promene vlasti 2012. godine, ali u nešto drugačijem kontekstu nego 1999. godine. Ponovni akcenat na srpskim žrtavama, uz sve izraženije ispoljavanje nacionalizma, ogledao se 2020. u podizanju obeležja posvećenog stradalim vojnicima na Košarama tokom bombardovanja. Tokom komemoracija kod ovog spomenika je uloga Amerike u ratu ipak bivala ignorisana, dok su ulogu glavnog neprijatelja preuzeli drugi akteri.

46

Proučavanje slike SAD kao neprijatelja, saveznika i zaboravljenog protivnika putem analize politika memorijalizacije pruža dobru priliku da se prouče još uvek nedovoljno rasvetljene veze između diplomatije i kolektivnog sećanja, pre svega u kontekstu punog razumevanja složenosti i dinamike srpsko-američkih odnosa u jednom turbulentnom postkonfliktnom periodu.

#### **PANEL 11: PROTIV RATA**

**Bogdan Dražeta (Institut za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu): Uticaj rata na međuetničke odnose u Mostaru**

Ratna dešavanja u periodu od 1992. do 1994. godine na području Mostara imala su presudan značaj na oblikovanje međuetničkih odnosa na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka. Hrvati, Bošnjaci i Srbi se danas u tom gradu odnose drugačije jedni prema drugima u zavisnosti od domena u kojem ostvaruju međuetničku komunikaciju i interakciju — ekonomskih praksi, političkog delovanja, društvenog života, kul-

turne saradnje. Postojanje simboličke granice u okviru urbanog prostora (nekadašnje ratne linije fronta), koja deli Mostar na dva političko-ideološka i etnička prostora, hrvatski i bošnjački, uslovlja je i preoblikovanje međuljudskih odnosa na porodičnom, komšijskom i ličnom nivou. U radu će biti analiziran uvid u trenutno stanje po svim ovim pitanjima do kojeg se došlo na osnovu dugotrajnih terenskih istraživanja koja se u periodu od 2017. godine naovamo aktivno i povremeno sprovode na području Grada Mostara i njegove bliže i šire okoline u Bosni i Hercegovini. Percepcije, ponašanja i stavovi Mostaraca po pitanju međuetničkih odnosa oblikovani su zahvaljujući živom sećanju na ratna dešavanja s kraja devedesetih godina prošlog stoleća, što znači da se narativi proizvedeni i oblikovani tokom vojnih sukoba prenose i na naredne generacije. S druge strane, međuetnička saradnja ostvaruje se na drugim poljima, zbog čega se ne može tvrditi da u Mostaru ne postoje odnosi između većinskih naroda Hrvata i Bošnjaka, kao i manjinskog srpskog naroda, već da se oni dešavaju na jednom setu nivoa, dok na drugim to nije slučaj.

### **Boris Postnikov (Zagreb): Tipologija postjugoslavenske antiratne književnosti**

47

Postjugoslavensku književnost ne razumijem kao sumu književne produkcije u svim postjugoslavenskim državama, nego kao književnost autorica i autora koji su u književnom polju pozicionirani nasuprot ili u otklonu spram nacionalne (i nacionalističke) matrice književnosti. Takvo pozicioniranje usmjerava ih prema onome što Pascale Casanova naziva "internacionalnim", odnosno "kozmpolitskim" polom književnog polja, a u skladu s tim podrazumijeva i jasan kritički odnos prema ratu iz humanističke perspektive. Utoliko je, na tragu prijedloga Envera Kazaza, smisleno govoriti o "antiratnoj", a ne "ratnoj" postjugoslavenskoj književnosti, ustanovljujući žanr ne samo tematskom odrednicom, nego i "ideološkom" pozicijom književnih agenata, tj. autorica i autora.

Polazeći od ovih metodoloških premisa, prikazat ću specifičnosti antiratnog pisma autorica i autora postjugoslavenske književnosti, a zatim ponuditi prijedlog podžanrovske tipologije koja uključuje, ali se ne iscrpljuje u književnosti sarajevske okupacije, književnosti holokausta, književnosti Sarajevskog atentata, egzilantskoj književnosti itd.

## **Vinko Korotaj Drača (Arhiv Srba u Hrvatskoj, Zagreb): Nostalgija, zazor i estrada: glazba kao polje alternativne “kulture sjećanja” na socijalističku Jugoslaviju**

U ovom ću radu istražiti mjesto popularne glazbe iz 1980-ih u poslijeratnoj kulturi sjećanja na jugoslavensko razdoblje u Hrvatskoj. Razdoblje socijalističke Jugoslavije u službenom je hrvatskom državotvornom mitu uglavnom okarakterizirano kao negativno, dok rat u Hrvatskoj za isti ima dvojno značenje: s jedne je strane državotvoran, odnosno naglašava se njegova uloga u izgradnji Hrvatske kao nezavisne nacionalne države, s druge strane se isti karakterizira kao mjesto kolektivne traume, zbog koje se ponovna integracija Hrvatske u bilo kakav oblik političke zajednice sa Srbima smatra nemogućom. No, tijekom kasnih 1990-ih i ranih 2000-tih u medijski fokus dolazi nov element vaninstitucionalnog kulturnog pamćenja jugoslavenskog iskustva, potaknut interesom za estradnu i subkulturalnu scenu bivše Jugoslavije. U tom narativu na Jugoslaviju se gleda kao na prostor žive i urbane alternativne scene, a sam narativ prožet je sentimentom koji je Stef Jansen ocrtao kao glavnu karakteristiku “jugonostalgije” – žaljenje za sublimnim iskustvom zajedništva, kozmopolitizma i “jednostavnijeg života” u Jugoslaviji. Taj narativ supostoji s dominantnim narativom o Jugoslaviji kao “tamnici naroda” državi u kojoj se zatomičio hrvatski nacionalni identitet, tvoreći naizgled kontradiktornu sliku o jugoslavenskom društvu kao politički represivnom i autoritarnom, ali kulturno slobodnom i nonkomformističkom.

Temeljna teza rada bavi se ulogom nostalgije u stvaranju tog narativa, te političkim dimenzijama iste. Oslanjajući se na teoretičare poput Lawrencea Quilla, Georgea Edmondsona i Klause Mladeka, postulirat ću nostalgiju i sa njom povezan osjećaj melankolije kao oblik žaljenja za onom komponentom političkog i društvenog života koji se gubi nacionalnom homogenizacijom zajednica. No druga temeljna teza, oslanja se na postojanje “estrade” kao jednog od ključnih koncepata jugoslavenske i post-jugoslavenske popularne kulture. Kulturna teoretičarka Catherine Baker opisala je hrvatsku “estradu” kao prostor izrazito politizirane i nacionalno definirane popularne kulture.

Koristeći teorijski i metodološki okvir kulturne historije, rad prati razvoj nostalgичnog narativa o Jugoslaviji, od prvih rasprava o izgubljenom prostoru zajedničke kulture, objavljenih u "Arkzinu" i "Feral Tribuneu" ranih devedesetih do njene potpune "estradizacije" koja ju je lišila njenog antinacionalističkog naboja i pokušala uklopiti kulturno sjećanje na zajedništvo u sam politiziran estradni okvir i u diskurs hrvatske nacionalne mitologije. Diskurzivne aspekte nostalgичnog narativa i njegove estradizacije ću demonstrirati kulturno-historijskom analizom nekoliko estradnih događaja s početka 2000-ih godina: televizijski prenošeni koncerti srbijanskog kantautora Đorđa Balaševića u Puli (2001), Osijeku (2002) i Zagrebu (2002) emisija komercijalne RTL televizije "Retromanija" (2005) i veliki koncert sarajevske folk-rock grupe "Bijelo Dugme" u Zagrebu.

Estradni karakter jugonostalgije u popularnoj kulturi 2000-ih je najvidljiviji u implicitnom zazoru od kritike nacionalističkih politika i ideologija koje su dovele do samog raspada interetničkog zajedništva. Taj zazor je vidljiv u svjesnom izostavljanju onih aspekata kulturnog sjećanja koji bi mogli doći u konflikt sa službenim narativima o ratu u Hrvatskoj i raspadu Jugoslavije i svođenje jugoslavenskog perioda na osobne i intimne priče koji izostavljaju narative o samom nasilnom raspadu Jugoslavije. Predstavljanje jugoslavenskog razdoblja kao sentimentalnog doba "sretne mladosti" "starih ljubavi" i bezbrižnog užitka implicitno naturalizira diskontinuitet između Jugoslavije i nacionalnih postjugoslavenskih država kao prirodan prolazak vremena i daje samoj Jugoslaviji efemeran karakter "izgubljene mladosti".

